

**DEJTONSKI MIROVNI SPORAZUM I POLITIČKE REFORME U
TRANZICIJI BOSANSKOHERCEGOVAČKOG DRUŠTVA**

**DAYTON PEACE AGREEMENT AND POLITICAL REFORMS IN
THE TRANSITION OF BOSNIAN SOCIETY**

Sažetak

Od potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma u decembru 1995. godine država Bosna i Hercegovina prolazi kroz specifične procese društvenog i političkog razvitka. U periodu postdejtonskog političkog razvitka Bosne i Hercegovine provedene su važne reforme koje su omogućile ne samo učvršćivanje mira u Bosni i Hercegovini u proteklih 25 godina već i izgradnju institucija države Bosne i Hercegovine.

U ovom procesu uloga međunarodne zajednice i Evropske unije, ispoljena kroz djelovanje visokog predstavnika za Bosnu i Hercegovinu i specijalnog predstavnika EU u Bosni i Hercegovini, javlja se kao poseban oblik međunarodne intervencije unutar geopolitičkog okvira za izgradnju i učvršćivanje mira na osnovu Dejtonskog mirovnog sporazuma.

U prvim godinama provedbe Dejtonskog mirovnog sporazuma odlukama i zakonima koje su nametnuli visoki predstavnici za Bosnu i Hercegovinu temeljem bosanskih ovlasti uspostavljeni su bitni elementi bosanske državnosti. Bosna i Hercegovina je dobila državne simbole: zastavu, jedinstvenu valutu, kao i zajedničke registarske tablice. Ustavi entiteta su usklađeni sa Ustavom Bosne i Hercegovine. Osnovan je Sud Bosne i Hercegovine. Provedene su reforme odbrane i obavještajno-sigurnosnog sistema u Bosni i Hercegovini. Proširene su nadležnosti institucija na državnom nivou i povećan broj ministarstava u Vijeću ministara Bosne i Hercegovine. Sveobuhvatne reforme su provedene i u procesu ispunjavanja kriterija za punopravno članstvo BiH u Evropskoj uniji. Proces evropskih integracija je kroz široke političke, ekonomske i reforme u oblasti pravosuđa i vladavine prava sâm po sebi generirao pozitivne društvene promjene.

U daljnjem integracijskom procesu Bosni i Hercegovini predstoji provedba 14 prioriteta iz Mišljenja Evropske komisije. Zbog složenosti izgradnje političkog konsenzusa o bitnim pitanjima koja određuju stabilan politički razvitak i evropsku budućnost Bosne i Hercegovine, nužnim se nameće politička i tehnička pomoć specijalnog predstavnika Evropske unije, kako bi Bosna i Hercegovina dobila preporuku za otvaranje pristupnih pregovora o članstvu u Evropskoj uniji do kraja 2021. godine.

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, Evropska unija, Dejtonski mirovni sporazum, Ustav Bosne i Hercegovine, konsenzus, reforme, međunarodna zajednica*

Summary

Since the signing of the Dayton Peace Agreement in December 1995, the state of Bosnia and Herzegovina has undergone specific processes of social and political development. In the period of post-Dayton political development of Bosnia and Herzegovina, important reforms were carried out which enabled not only the consolidation of peace in Bosnia and Herzegovina in the past 25 years, but also the building of institutions of the state of Bosnia and Herzegovina.

In this process, the role of the international community and the European Union, expressed through the High Representative for Bosnia and Herzegovina and the EU Special Representative in Bosnia and Herzegovina, appears as a special form of international intervention within the geopolitical framework for building and consolidating peace under the Dayton Peace Agreement.

In the first years of the implementation of the Dayton Peace Agreement, important elements of Bosnian statehood were established by decisions and laws imposed by the High Representatives for Bosnia and Herzegovina on the basis of the Bonn powers. Bosnia and Herzegovina has been given national symbols: a flag, a single currency, as well as common license plates. The constitutions of the entities are harmonized with the Constitution of Bosnia and Herzegovina. The Court of Bosnia and Herzegovina was established. Defense and intelligence reforms have been implemented in Bosnia and Herzegovina. The competencies of state-level institutions have been expanded and the number of ministries in the Council of Ministers of Bosnia and Herzegovina has increased. Comprehensive reforms have also been implemented in the process of meeting the criteria for BiH's full membership in the European Union. The process of European integration, through broad political, economic and reforms in the field of justice and the rule of law has in itself generated positive social changes.

In the further integration process, Bosnia and Herzegovina will implement 14 priorities from the Opinion of the European Commission. Due to the complexity of building a political consensus on important issues that determine the stable political development and European future of Bosnia and Herzegovina, the political and technical assistance of the EU Special Representative is necessary in order for Bosnia and Herzegovina to receive a recommendation to open accession negotiations by the end of 2021.

Keywords: *Bosnia and Herzegovina, European Union, Dayton Peace Agreement, Constitution of Bosnia and Herzegovina, consensus, reforms, international community*

1. Pokušaji ustavne reforme u Bosni i Hercegovini

„Priznajući potrebu za sveobuhvatnim sporazumom radi okončanja tragičnog sukoba u regiji“ (prva alineja Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini), Republika Hrvatska, Republika Bosna i Hercegovina i tadašnja Savezna Republika Jugoslavija su 14. decembra 1995. godine u Parizu potpisale Opšti okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini. Potpisivanju mirovnog sporazuma prethodilo je njegovo parafiranje 21. novembra 1995. godine u američkoj vojnoj bazi Wright-Patterson u Daytonu, Ohio, Sjedinjene Američke Države. Carl Bildt, prvi visoki predstavnik međunarodne zajednice za Bosnu i Hercegovinu, sporazum je opisao kao „daleko najambiciozniji mirovni sporazum u modernoj historiji“.¹ Dejtonski mirovni sporazum se sastoji od Opšteg okvirnog sporazuma za mir u BiH i dvanaest aneksa.

Kao posljedica kompromisa koji je doveo do potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma i uspostavljanja mira u Bosni i Hercegovini, proizašao je vrlo kompleksan i nepragmatičan politički ustroj Bosne i Hercegovine. Bosna i Hercegovina je uređena kao složena država: dva entiteta – decentralizovana Federacija Bosne i Hercegovine, koja se sastoji od deset kantona, centralno uređene Republike Srpske i Brčko distrikta. Administrativno-teritorijalna organizacija je preciznije uređena Amandmanom I na Ustav Bosne i Hercegovine, koji je stupio na snagu 26. marta 2009. godine, čime je Brčko distrikt inkorporiran kao kondominij u državnu ustavnopravnu arhitekturu.²

Uz dva entiteta, država Bosna i Hercegovina po Ustavu ima svoje institucije. Institucijama Bosne i Hercegovine Ustav propisuje nadležnosti u oblasti vanjske politike, vanjskotrgovinske politike, carinske politike, monetarne politike, finansiranja institucija i međunarodnih obaveza Bosne i Hercegovine, politike i regulisanja pitanja imigracije, izbjeglica i azila, provođenja međunarodnih i međuentitetskih krivičnihopravnih propisa, uključujući i odnose s Interpolom, uspostavljanja i funkcionisanja zajedničkih i međunarodnih komunikacijskih sredstava, regulisanja međuentitetskog transporta i kontrole vazdušnog saobraćaja,³ dok entitetima „pripadaju sve

¹ Article by the High Representative, 14. 9. 1996, dostupno na: www.ohr.int/articles/a960802a.htm.

² „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj: 25/09.

³ Ustav Bosne i Hercegovine, član III, paragraf 1. Nadležnosti i odnosi između institucija Bosne i Hercegovine i entiteta.

vladine funkcije i ovlaštenja koja nisu ovim Ustavom izričito povjerena institucijama Bosne i Hercegovine.“⁴

Entiteti također posjeduju svoje parlamente, vlade i ustave. Kompleksno ustavno i administrativno uređenje Bosne i Hercegovine možda je najslikovitije iskazao nekadašnji visoki predstavnik međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini Paddy Ashdown u jednom od svojih obraćanja u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine 2002. godine: „Imate 1200 sudija i državnih službenika, 760 parlamentaraca, 180 ministara, četiri nivoa vlasti i tri vojske! Imate 13 premijera. To znači jednog premijera na 300000 stanovnika!“⁵

Čak i u nekim oblastima za koje imaju izvornu nadležnost po Ustavu, ona za državne institucije nije izričita. Zbog toga se uloga pojedinih državnih institucija često svodi na koordinirajuću funkciju među entitetima.

Nakon parlamentarnih izbora 2000. godine, koji su rezultirali pobjedom stranaka građanskog bloka, otvaraju se rasprave o nužnosti promjene Ustava Bosne i Hercegovine. Prvi konkretni koraci su uslijedili reformama ustava entiteta 2002. godine.⁶ Ovim činom izvršena je usklađenost entitetskih ustava sa Ustavom Bosne i Hercegovine. Usvojenim amandmanima na Ustav Republike Srpske i Ustav Federacije BiH iz 2002. godine ukinuta je diskriminacija građana na etničkom osnovu i ispunjen važan uslov za prijem Bosne i Hercegovine u Vijeće Evrope. Međutim, iako je izmjenama ustava entiteta otklonjena diskriminacija u pogledu političkog zastupanja pripadnika etničkih grupa, etnički princip sâm po sebi nije oslabljen odnosno etnički kolektiv je i dalje ostao nosilac suvereniteta.

Drugi pokušaj reforme Ustava BiH uslijedio je uoči desetogodišnjice potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma. Početkom 2005. godine sve se više uviđa da institucionalna postavka dejtonskog Ustava predstavlja ozbiljnu prepreku za provođenje neophodnih političkih, ekonomskih i širih društvenih reformi. Novu reformsku inicijativu su pokrenule Sjedinjene Američke Države. Bivši zamjenik visokog predstavnika međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini Donald Hayes osnovao je „Dejtonski projekat“ i počeo da pregovara o reformskom paketu sa liderima šest najzastupljenijih stranaka u Parlamentu Bosne i Hercegovine (SDA, SDP, SDS, HDZ BiH, SNSD i PDP). Predstavnicima međunarodne zajednice, u tome

⁴ Ustav Bosne i Hercegovine, član III, paragraf 3a, Pravni poredak i nadležnosti institucija.

⁵ Obraćanje Paddyja Ashdowna 27. 5. 2002. u Parlamentarnoj skupštini BiH, <http://www.internationalepolitik.de>.

⁶ Diskusije o reformi ustava su otpočele 2000. godine nakon odluke Ustavnog suda BiH o nužnosti usklađivanja entitetskih ustava s Ustavom BiH i provedbe odluke o konstitutivnosti naroda na cijeloj teritoriji BiH.

posebice Sjedinjenih Američkih Država, doprinijeli su da paket amandmana na dejtonski Ustav bude predstavljen Parlamentu Bosne i Hercegovine u aprilu 2006. godine. Međutim, u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine nije postignuta potrebna dvotrećinska većina za usvajanje amandmana. Protiv usvajanja ustavnih amandmana glasalo je ukupno 15 poslanika uglavnom iz Stranke za BiH (SBiH), zatim Socijaldemokratske unije (SDU), BOSS-a i HDZ 1990. Neuspjeh ove inicijative vodit će kasnijoj stagnaciji u pregovorima u vezi s izmjenama Ustava Bosne i Hercegovine.

Pregovori o reformi ustava otvoreni su ponovo tek krajem 2008. godine. Međutim, razgovori lidera triju vodećih političkih stranaka (SDA – Stranka demokratske akcije, HDZ BiH – Hrvatska demokratska zajednica i SNSD – Savez nezavisnih socijaldemokrata) u okviru tzv. Prudskog procesa⁷ iz novembra 2008. godine, kojima su se obavezali da će pokrenuti proces ustavnih reformi i uskladiti Ustav BiH sa Evropskom konvencijom o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, pokazali su potpuno različite stavove o budućem državnom uređenju. Sami pregovori o ovoj i drugim važnim reformama u procesu evropskih integracija izmješteni su iz državnih institucija i pretvoreni u neformalne razgovore između lidera stranaka koje čine parlamentarnu većinu.

Ni Butmirski proces⁸ potkraj 2009. godine nije ishodio konsenzusom vladajućih stranaka, iako su razgovori o ustavnim promjenama posredovali zajedno zvaničnici SAD-a i Evropske unije. Pregovori su se vodili neposredno prije novih parlamentarnih izbora, 2010. godine, zbog čega većina stranaka nije imala interes za postizanje kompromisa. Stajališta stranaka bila su suprotstavljena i u pogledu izvođenja ustavne reforme. Dok

⁷ Lideri triju stranaka, od kojih je svaki predstavljao jedan konstitutivni narod BiH – predsjednik Stranke demokratske akcije (SDA) Sulejman Tihić, predsjednik Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) Dragan Čović i predsjednik Stranke nezavisnih socijaldemokrata (SNSD) Milorad Dodik, objavili su 8. novembra 2008. godine da su postigli „historijski kompromis“. Pregovori su vođeni u Prudu, opština Odžak, i prerasli su u dugotrajno pregovaranje. Razmatrana su pitanja nužna za ispunjavanje uslova Vijeća za implementaciju mira i ustavne promjene, čiji je cilj da država postane efikasnija da se pridruži Evropskoj uniji. Pregovori su u daljnjem toku naišli na potpuno suprotstavljena stajališta političkih lidera. Za više detalja vidi: Izvještaj Međunarodne krizne grupe „Nedovršena tranzicija Bosne: Između Dejtona i Evrope“, Izvještaj Ureda za Evropu Nr 198-9.art 2009. godine; online: http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/s_incomplete_transition_between_dayton_and_europe_serbo_croatian.ashx.

⁸ Butmirski pregovori su otpočeli 8. i 9. oktobra, a zatim nastavljeni 20. i 21. oktobra 2009. godine. Zamjenik američkog državnog sekretara James Steinberg i ministar vanjskih poslova Švedske Carl Bildt (u svojstvu predstavnika predsjedavajuće zemlje EU), kojima se kasnije pridružio sekretar za proširenje Evropske komisije Olli Rehn, bili su domaćini pregovora vođenih iza zatvorenih vrata u vojnom kampu u Butmiru.

je Stranka demokratske akcije (SDA) zagovarala promjene dejtonskog Ustava preferirajući postupnost u izvođenju reformi,⁹ Stranka za Bosnu i Hercegovinu (SBIH) je težila radikalnoj reformi odnosno izradi novog ustava. To bi podrazumijevalo ukidanje entitetskog glasanja u Parlamentarnoj skupštini BiH i uspostavljanje savremene regionalne strukture države. Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine (HDZ BiH) je zagovarala uspostavljanje više entiteta, dok bi jedan od entiteta u statusu federalne jedinice bio entitet za hrvatski narod. Entiteti bi imali zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast. Sa stajališta Hrvatske demokratske zajednice 1990 (HDZ 1990) ustavna reforma bi podrazumijevala uspostavljanje entiteta sa hrvatskom većinom u cilju uspostave ravnopravnosti hrvatskog sa ostala dva konstitutivna naroda – bošnjačkim i srpskim. Savez nezavisnih socijaldemokrata (SNSD) sve ustavne promjene uslovljava zadržavanjem postojećeg unutrašnjeg ustrojstva države Bosne i Hercegovine sa dva entiteta i Brčko distriktom. Na opstojnosti dejtonske pozicije Republike Srpske formulisana su i stajališta ostalih stranaka u Republici Srpskoj.¹⁰

Nakon neuspjele reforme Ustava 2006. godine i pregovora političkih lidera tokom 2008. i 2009. godine međunarodni zvaničnici zagovaraju koncept većeg uključivanja Evropske unije u reformske procese u Bosni i Hercegovini. Ovakav sadržaj formulisana je zahtjevom za razmatranje budućeg ustavnog uređenja BiH koji je prvi put uvršten u Zaključak Evropskog parlamenta od 23. oktobra 2008. godine o potpisivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju.¹¹ Istovremeno, Evropska unija ojačava svoju ulogu u Bosni i Hercegovini i nastavlja provoditi ciljeve agende EU, u skladu sa zaključcima Evropskog vijeća iz marta 2011. Specijalni predstavnik Evropske unije (EUSR) u Bosni i Hercegovini i šef Delegacije EU u BiH preuzeo je dužnost u septembru 2011. u svojstvu jedinstvenog predstavnika Evropske unije.

⁹ Prva faza bi podrazumijevala proširenje nadležnosti i povećanje kapaciteta Parlamentarne skupštine i Vijeća ministara BiH.

¹⁰ Uporedi: Pejanović, M. (2010): „Protivrječnosti odlučivanja u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine: problem uspostave konsenzusa unutar parlamentarne većine”, objavljeno u zborniku „Bosna i Hercegovina petnaest godina nakon Dayton”, Sarajevo, 2010, Fakultet političkih nauka, str. 84.

¹¹ „Službeni list Evropske unije“, br.: C 15 E/72 (DE) od 21. 1. 2010. godine, P6_TA(2008)0522, Entschließung des Europäischen Parlaments vom 23. Oktober 2008 zum Abschluss des Stabilisierungs- und Assoziierungsabkommens zwischen den Europäischen Gemeinschaften und ihren Mitgliedstaaten einerseits und Bosnien und Herzegowina andererseits (2010/C 15 E/15).

Međutim, sve do 2014. godine, kada je oblikovana njemačko-britanska inicijativa za Bosnu i Hercegovinu, nije bilo aktivnijeg uključivanja međunarodne zajednice u reformske procese u BiH. Zapravo, politika Evropske unije prema Bosni i Hercegovini svodila se na uobičajeno insistiranje na ispunjavanju zadatih kriterija – *business as usual*.

Slijedom njemačko-britanske inicijative za Bosnu i Hercegovinu je oblikovan poseban pristup. Standardi koje Bosna i Hercegovina treba uspostaviti u procesu evropskih integracija ostali su isti, ali je promijenjen redoslijed njihovog ispunjavanja. To je značilo da provedba presude Evropskog suda za ljudska prava u predmetu Sejdić – Finci ostaje obavezujuća, ali nije više bila uslov za stupanje na snagu Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju. Sporazum je stupio na snagu 1. juna 2015. godine, nakon što su članovi Predsjedništva Bosne i Hercegovine potpisali zajedničku izjavu o opredijeljenosti političkih lidera u BiH za poduzimanje neophodnih reformi u okviru procesa pristupanja Bosne i Hercegovine Evropskoj uniji. Na ovaj način je **reforma Ustava Bosne i Hercegovine ostala na čekanju**. U Parlamentarnoj skupštini BiH se nije implementirana presuda Suda za ljudska prava Vijeća Evrope u predmetu Sejdić – Finci.¹²

U posljednjem izvještaju Evropske komisije o Bosni i Hercegovini za 2020. godinu¹³ ocjenjuje se da je Ustav Bosne i Hercegovine i dalje u suprotnosti sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima (ECHR), u smislu predmeta Sejdić – Finci i drugih povezanih predmeta. Konstatuje se također da nije bilo napretka u poboljšanju izbornog okvira u skladu sa evropskim standardima kao ni u pogledu osiguranja transparentnosti finansiranja političkih stranaka. Kao napredak se izdvaja ispunjavanje obaveza iz Mišljenja Evropske komisije da se osigura **održavanje izbora u skladu s evropskim standardima u gradu Mostaru**. Prvi put, nakon 12 godina, potpisan je i sporazum između predstavnika dviju političkih stranaka – Stranke demokratske akcije i Hrvatske demokratske zajednice BiH¹⁴ o

¹² U presudi Velikog vijeća Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu od 22. decembra 2009. godine u predmetu Sejdić – Finci (po žalbi br.: 27996/06 i 34836/06) utvrđeno je da država Bosna i Hercegovina krši Evropsku konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda. Sud je ocijenio diskriminatornim uskraćivanje prava bosanskohercegovačkih građana da se na osnovu etničke pripadnosti kandiduju za državno Predsjedništvo ili u Dom naroda, čime je pristup ovim institucijama omogućen samo pripadnicima „konstitutivnih naroda“.

¹³ Izvještaj Evropske komisije o BiH za 2020. godinu, Brisel, 6. oktobar 2020. godine.

¹⁴ Sporazum su potpisali predsjednik SDA Bakir Izetbegović i predsjednik HDZ BiH Dragan Čović. Potpisivanju sporazuma prisustvovali su visoki predstavnik međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini Valentin Inzko, specijalni predstavnik Evropske unije u

potrebi **izmjene izbornog zakonodavstva** u cilju provedbe presuda domaćih i stranih sudova i ispunjavanja preporuka Kancelarije za demokratske institucije i ljudska prava (ODIHR) i Venecijanske komisije.

2. Reforma obavještajno-sigurnosnog i odbrambenog sistema u BiH

Političko ustrojstvo u Bosni i Hercegovini, dominantno utemeljeno na predstavljanju kolektivnih, etničkih interesa, znatno je uslovljavalo zastoje u izvođenju reformi u postdejtonskom razvitku Bosne i Hercegovine. Stranke koje su u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine činile većinu teško su postizale konsenzus o pitanjima ekonomskog, socijalnog i političkog razvitka države Bosne i Hercegovine. Skoro sve važnije reforme postignute su djelovanjem visokog predstavnika za Bosnu i Hercegovinu kao ovlaštenog nosioca provedbe civilnog aspekta Dejtonskog mirovnog sporazuma. Zapravo, sve inicijative za izgradnju i osnaživanje državnih struktura u Bosni i Hercegovini došle su uglavnom od međunarodnih aktera. Tako su i dvije, možda najznačajnije reforme u postdejtonskom političkom razvitku BiH, pokrenute i provedene posredstvom institucija međunarodne zajednice prisutnih u BiH – OHR-a, EUFOR-a i NATO-a. Riječ je o reformi odbrambenog i obavještajno-sigurnosnog sistema u BiH.

Reforma obavještajno-sigurnosnog sistema obuhvatala je **reformu obavještajnih službi u Bosni i Hercegovini i reformu policijskih struktura**. Reforma obavještajnih službi utemeljena je kao jedan od ključnih uslova za početak pregovora BiH sa Evropskom unijom o zaključivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SAA). Prve inicijative uslijedile su nakon novembarske konferencije 2002. godine u Londonu kada je usvojena „Londonska deklaracija o organiziranom kriminalu na Balkanu“.¹⁵ Ova međunarodna konferencija rezultirala je stajalištem da se borba protiv organiziranog kriminala uvrštava u prioritetne aktivnosti država regije i Evropske unije. U skladu sa zaključcima konferencije, visoki predstavnik u BiH je 29. maja 2003. godine donio odluku o uspostavljanju Stručne komisije za reformu obavještajno-sigurnosne službe. Ova komisija bila je zadužena za izradu nacrtu Zakona o obavještajno-sigurnosnoj agenciji Bosne i Hercegovine.

BiH Johann Sattler, ambasador SAD-a Eric Gordon Nelson i drugi predstavnici međunarodne zajednice.

¹⁵ Za detalje vidi: <http://www.osa-oba.gov.ba/ustavnosthr.htm>.

Zakon o obavještajno-sigurnosnoj agenciji Bosne i Hercegovine¹⁶ usvojen je na sjednici Zastupničkog doma i Doma naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine 22. marta 2004. godine. Ovim zakonom osnovana je Obavještajno-sigurnosna agencija BiH (OSA), koja je odgovorna za prikupljanje, analiziranje i distribuiranje obavještajnih podataka u cilju zaštite sigurnosti, uključujući suverenitet, teritorijalni integritet i ustavni poredak Bosne i Hercegovine. Kao sljedeći korak u postizanju integracije sigurnosnog sektora u BiH, pokrenuta je inicijativa za **reformu policije**. Rasprave o reformi policije otpočele su već 2003. godine na inicijativu tadašnjeg visokog predstavnika za BiH Paddyja Ashdowna. U julu 2004. godine osnovana je Komisija za restrukturiranje policije.¹⁷ Prvobitno reforma policije nije bila preduslov za potpisivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa EU, ali je ocijenjena značajnom za **unutrašnju integraciju BiH**. Budući da tokom 2004, 2005. i 2006. godine političke stranke koje su činile vladajuću koaliciju nisu uspjele postići dogovor koji bi doveo do uspostavljanja jedinstvene policijske strukture, visoki predstavnik u BiH je zatražio od Evropske unije da reforma policije bude preduslov za potpisivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa EU.¹⁸ Nakon opštih izbora 2006. godine predstavnici koalicionih političkih stranaka SNSD-a, SDA, SBiH-a, HDZ-a, HDZ-90, PDP-a i NSRzB-a su sa članovima Predsjedništva BiH 3. januara 2007. godine donijeli odluke i zaključke o formiranju vlasti u BiH¹⁹ i utvrdili programske ciljeve koji uključuju rješavanje pitanja koja su vezana za potpisivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, što obuhvata i reformu policije. Međutim, dogovor u vezi s ovim pitanjem nije postignut sve do kraja 2007. godine.

Na prijedlog Evropske komisije Bosni i Hercegovini u junu 2008. godine ishodovan je minimalan obim reformi u oblasti policije. Na taj način Bosni i Hercegovini je omogućeno potpisivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa EU. Usvojeni zakoni nisu donijeli suštinske reforme. Postignute reforme se temelje na prvobitnim prijedlozima o uspostavi sedam administrativnih organa koji će u budućnosti koordinirati rad samo dvije od ukupno 15 policijskih agencija u BiH – Državne agencije za istrage i zaštitu

¹⁶ Zakon je objavljen u „Službenom glasniku BiH“, br.: 12 od 14. 04. 2004. godine

¹⁷ Vidi odluku OHR-a o restrukturiranju policije u BiH, online: http://www.ohr.int/ohr-dept/ule-of-law-pillar/prc/prc-key-doc/default.asp?content_id=34149.

¹⁸ Uporedi: Matthew T. Parish „The Demise of the Dayton Protectorate“, in Journal of Intervention and Statebuilding, Vol. 1, supplement special, 1er decembre 2007, str. 17., i S. Ramel, „Međunarodne sile, gradnja, države i nacije u BiH“, *Od nekolonijalne međunarodne zajednice do post-hegemonne Europe?*, Status br. 13 jesen – zima 2008, str. 10–12.

¹⁹ Odluke i zaključci sa sastanka članova Predsjedništva sa liderima političkih stranaka od 3. januara 2007. godine. Izvor: Predsjedništvo BiH.

(SIPA) i Državne granične službe (DGS-a). O uspostavi jedinstvene policijske strukture, kako je to bilo predviđeno,²⁰ nije postignut konsenzus. Na Samitu država članica NATO-a održanom u Rigi (Latvija) 2006. godine definisano je da „euroatlantska integracija, na temelju solidarnosti i demokratskih vrijednosti, ostaje neophodan preduslov za **dugoročnu stabilnost** na Zapadnom Balkanu.“²¹ Ova strategija NATO-a prilagođena je novim sigurnosno-političkim izazovima na globalnom nivou. Zapravo, već je u januaru 1994. godine razvijen kooperativni integracijski program pod nazivom „Partnerstvo za mir“ (PfP) kao nova strategija proširenja NATO-saveza. Sadržaj „Partnerstva za mir“ definiše odnos između države članice i NATO-saveza. Okvirni dokument „Partnerstva za mir“ predstavlja normativnu dozvolu za nacionalno planiranje odbrane kao i planiranje budžeta, čime NATO ima značajan utjecaj na državne vojne strukture i njihov daljnji razvitak. Kooperacija je proširena i na reformu odbrambenog sektora, borbu protiv terorizma, uklanjanje mina i slične projekte. Jednako kao što Evropska unija postavlja zahtjeve pred Bosnu i Hercegovinu u smislu ispunjavanja uslova koji proističu iz Procesu stabilizacije i pridruživanja, uslovi za prijem Bosne i Hercegovine u NATO podrazumijevaju, između ostalih, i **reformu odbrambenog sektora**. U procesu reforme odbrambenog sistema u BiH u oktobru 2002. godine je osnovan Generalni sekretarijat Stalnog komiteta za vojna pitanja, preteča Ministarstva odbrane Bosne i Hercegovine. Odlukom visokog predstavnika za BiH od 9. maja 2003. godine je uspostavljena Komisija za reformu odbrane. Kompleksna reforma odbrambenog sistema provodila se u nekoliko faza. Svoje opredjeljenje da pristupi euroatlantskim integracionim procesima Bosna i Hercegovina je iskazala usvajanjem jedinstvenog dokumenta Predsjedništva Bosne i Hercegovine²² o strategiji vanjske politike u martu 2003. godine.

Ovo opredjeljenje je u operativnom smislu rezultiralo formiranjem Komisije za reformu odbrane u BiH koja se sastojala od 13 članova i četiri posmatrača. U rad Komisije bili su uključeni i predstavnici NATO-štaba u Sarajevu Raffi Gregorian, kopredsjedavajući Komisije, brigadni general Steven Schook, komandant NATO-štaba u Sarajevu i generalmajor David Leakey, komandant EUFOR-a u BiH. U decembru 2003. godine donesen je **Zakon o**

²⁰ Evropski principi definisani Evropskim partnerstvom za BiH od novembra 2007. godine podrazumijevali su: uspostavljanje jedinstvenog lanca komandovanja i budžeta na državnom nivou, postojanje funkcionalnih jedinica i nepostojanje političkog utjecaja na rad policije.

²¹ Watkins, A., Gligorijević, S., (2007): „Die NATO und der Balkan. Plaedoyer für mehr Integration“, NATO Brief.

²² Dokument o strategiji vanjske politike BiH br.: 01-645-30/03 od 26. marta 2003. godine, Predsjedništvo BiH.

odbrani Bosne i Hercegovine kojim se osniva Ministarstvo odbrane na državnom nivou. U januaru 2006. godine ukinuta su ministarstva odbrane na entitetskom nivou i formirano je **Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine i zajednički Generalštab**. Ukinuto je obavezno služenje vojnog roka i uspostavljen **jedinstven budžet za odbranu na nivou države**.

Uspjeh reforme odbrane i reforme sistema obavještajnih službi u BiH proistekao je iz strateškog opredjeljenja međunarodne zajednice za ubrzanu provedbu ovih reformi. Uspostavljen je jedinstven lanac komandovanja vojnih snaga na državnom nivou. Oružane snage Bosne i Hercegovine od tada učestvuju u izgradnji kolektivne sigurnosti u misijama Ujedinjenih nacija širom svijeta. Predsjedništvo Bosne i Hercegovine je 13. decembra 2006. godine donijelo odluku o prihvaćanju Okvirnog dokumenta NATO-ovog programa „Partnerstvo za mir“, koji je predsjedavajući Predsjedništva Bosne i Hercegovine Nebojša Radmanović potpisao 14. decembra 2006. godine u Briselu. Ovim činom Bosna i Hercegovina je i formalno postala članicom Euroatlantskog partnerskog vijeća (Euro-Atlantic Partnership Council – EAPC) i tako stekla sva prava i obaveze u skladu s potpisanim dokumentima.

Nakon pristupanja PfP-u izrađen je individualni program partnerstva za BiH i Akcioni plan za članstvo u NATO-savezu (MAP). Na osnovu „Partnerstva za mir“ Bosni i Hercegovini je ponuđena perspektiva članstva u NATO-savezu. Okvirni dokument PfP-a, dogovoren na bilateralnoj osnovi između BiH i NATO-saveza, obuhvata ove oblasti: odbranu, finansije, ljudska prava, pravosuđe, transport, sigurnost, vanjsku trgovinu, civilne poslove i entitetske strukture. U aprilu 2009. godine Bosna i Hercegovina je uslovno dobila Akcijski plan za članstvo u NATO-u (MAP). Uslovi za pristupanje MAP-programu odnosili su se na rješavanje statusa vojne imovine. Objekti vojne imovine uglavnom su skladišta, kasarne i upravne zgrade koje se ne mogu koristiti dok ne bude završena registracija zemljišta.

Rješavanje pitanja vojne imovine uslov je i za zatvaranje Ureda visokog predstavnika u BiH. Zbog zastoja u ispunjavanju obaveza za MAP, status i napredak Bosne i Hercegovine u izvođenju reformi u procesu euroatlantskih integracija ostali su nepromijenjeni sve do decembra 2018. godine, kada su ministri zemalja članica odlučili da je NATO spreman da primi prvi Godišnji nacionalni plan Bosne i Hercegovine pri MAP-u.

Međutim, protiv slanja Godišnjeg nacionalnog plana Bosne i Hercegovine bio je član Predsjedništva BiH iz reda srpskog naroda Milorad Dodik. Druga dva člana Predsjedništva BiH, Šefik Džaferović i Željko Komšić, uslovljavala su imenovanje novog predsjedavajućeg Vijeća ministara BiH

slanjem Godišnjeg akcionog plana u Brisel. Kao rezultat kompromisa koji su članovi Predsjedništva Bosne i Hercegovine napravili uz pomoć međunarodnih partnera, dogovoreno je da Program reformi koji se suštinski ne razlikuje od Godišnjeg nacionalnog programa (ANP) dostavi Sjevernoatlantskom vojnom savezu (NATO). Na ovaj način je nastavljen proces reformiranja i prilagođavanja zahtjevima za članstvo Bosne i Hercegovine u NATO-u. Registracija nepokretne vojne imovine na ime države i dalje ostaje otvoreno pitanje.

3. Izgradnja institucija države Bosne i Hercegovine u postdejtonskom periodu

Specifičnost bosanskohercegovačkog društva, geostrateški položaj Bosne i Hercegovine i posebno činjenica da je Bosna i Hercegovina u vremenu rata od 1992. do 1995. godine bila izložena političkoj, ekonomskoj i demografskoj destrukciji usloveli su da međunarodna zajednica nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma 1995. godine u Bosni i Hercegovini izgradi svoju do tada najveću i najzahtjevniju mirovnu misiju.²³

U izgradnji i konsolidaciji mira u Bosni i Hercegovini sudjelovalo je preko 600 međunarodnih vladinih i nevladinih organizacija. Mirovna misija IFOR-a (kasnije SFOR-a) brojala je 60.000 vojnika.²⁴ U Bosni i Hercegovini je, za razliku od drugih država u regiji, uspostavljeno prisustvo međunarodne zajednice sa ovlaštenjima implementacije Dejtonskog mirovnog sporazuma i to kroz instituciju visokog predstavnika međunarodne zajednice za BiH (OHR/EUSR), Oružane snage EU (EUFOR)²⁵ i Evropsku policijsku misiju (EUPM).²⁶

Konačni tumač vojnog dijela Sporazuma je komandant SFOR-a (EUFOR-a) (Aneks 1-A), a konačni tumač civilnog dijela Sporazuma je visoki predstavnik (Aneks 10, član 5).²⁷ Ured visokog predstavnika, uspostavljen Aneksom 10 Dejtonskog mirovnog sporazuma, ima zadatak da nadzire i podržava civilnu implementaciju mirovnog sporazuma.

²³ Calic, M. J. (2002): „Stabilisierungspolitik in Bosnien und Herzegowina“, Berlin, Stiftung Wissenschaft und Politik, str. 1–10.

²⁴ Calic, M. J. (2002): „Südosteuropa. Vom Sukzessionskrieg zur Stabilität“, dostupno online: http://www.km.bayern.de/blz/web/old_100111/calic.pdf (10. novembar 2010).

²⁵ 2. decembra 2004. godine Evropske vojne snage (EUFOR) su zamijenile prethodne, NATO-snage (SFOR) u BiH.

²⁶ 1. januara 2003. godine Policijska misija Evropske unije (EUPM) je preuzela zadatke policijskih trupa misije UN-a.

²⁷ Ibrahimagić, O. (2001), „Dejton = Bosna u Evropi: Pravna suština Dejtona“, Sarajevo, VKBI, str. 31.

Funkciju visokog predstavnika za Bosnu i Hercegovinu obavljali su: Nils Daniel Carl Bildt (1995–1997), Carlos Westendorp (1997–1999), Wolfgang Petritsch (1999–2002), Paddy Ashdown (2002–2006), Christian Schwarz-Schilling (2006–2007), Miroslav Lajčak (2007–2009) i Valentin Inzko (od 2009. godine).

Odredbom člana 5 Aneksa 10, visoki predstavnik predstavlja „**konačni autoritet u pogledu tumačenja civilnog dijela implementacije Sporazuma.**“ Temeljem ove odredbe visokom predstavniku međunarodne zajednice u BiH su na Konferenciji Vijeća za implementaciju mira²⁸ održanoj u Bonu 9. i 10. decembra 1997. godine proširene ovlasti, posebno u pogledu donošenja zakona i smjenjivanja javnih dužnosnika koji vrše opstrukciju u provedbi Dejtonskog mirovnog sporazuma.

Odmah nakon dodjeljivanja proširenih ovlaštenja (tzv. bonske ovlasti), u mandatu visokog predstavnika Carlosa Westendorpa (1997–1999), bonske ovlasti su korištene za nametanje **odluke o državnoj zastavi i himni, uspostavljanju jedinstvene valute i registarskih tablica.**

Visoki predstavnik Wolfgang Petritsch (1999–2002) je bonske ovlasti koristio za nametanje zakona kojima su uspostavljene pravosudne i sigurnosne institucije – Sud Bosne i Hercegovine i Granična policija Bosne i Hercegovine. Također, važna odluka odnosi se na nametanje amandmana na osnovu odluka Ustavnog suda BiH na ustave entiteta iz 2002. godine, čime je **ukinuta diskriminacija građana** na etničkom osnovu i ispunjen važan uslov za prijem Bosne i Hercegovine u Vijeće Evrope.

Za vrijeme mandata visokog predstavnika Paddyja Ashdowna (2002–2006) bonske ovlasti su najučestalije korištene. U ovom periodu **provedene su i najuspješnije reforme: reforma odbrambenog i reforma obavještajno-sigurnosnog sistema** u Bosni i Hercegovini. Uspostavljene su jedinstvene Oružane snage Bosne i Hercegovine, formirano je Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine i zajednički Generalštab, uspostavljena Obavještajno-sigurnosna agencija (OSA). Ukinute su entitetske tajne službe i zamijenjene

²⁸ Vijeće za implementaciju mira (PIC) osnovano je 1995. godine u Londonu, a sastoji se od predstavnika 55 država i međunarodnih organizacija (NATO, MMF, Svjetska banka, OSCE, UN, Vijeće Evrope, visoki povjerenik UNHCR-a za izbjeglice, visoki povjerenik UNHCR-a za ljudska prava, visoki predstavnik za BiH, Evropska banka za obnovu i razvoj EBRD, Evropska komisija, Međunarodni odbor Crvenog križa ICRC, Međunarodni tribunal za zločine počinjene na prostoru bivše Jugoslavije ICTY). Zastupljene države su one koje su činile Kontakt-grupu na Konferenciji za Jugoslaviju (SAD, Francuska, Velika Britanija, Njemačka, Rusija i Italija) te države koje su učestvovala na mirovnoj konferenciji u Lancasteru 9. decembra 1995. godine.

Državnom agencijom za istrage i zaštitu (SIPA) 2004. godine. Uvedena je jedinstvena lična karta na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine.

Visoki predstavnik Christian Schwarz-Schilling (2006–2007) nije toliko učestalo koristio bonske ovlasti. Odluke koje je donio odnosile su se uglavnom na ukidanje zabrana obavljanja javnih funkcija i imenovanje stranih sudija.

Trend umanjenog korištenja bonskih ovlasti nastavljen je i nakon 2007. godine, u mandatima visokih predstavnika Miroslava Lajčaka (2007–2009) i Valentina Inzka (od 2009. godine).

Visoki predstavnik za BiH Miroslav Lajčak je posegnuo za bonskim ovlastima u oktobru 2007. godine i donio mjere koje se odnose na izmjene Zakona o Vijeću ministara Bosne i Hercegovine i izmjene Poslovnika o radu obaju domova Parlamenta Bosne i Hercegovine.²⁹

Bonske ovlasti su u periodu od 15 godina, odnosno od 1997. do 2012. godine, korištene preko 900 puta, od toga 190 puta protiv političara. To znači da je ukupno 190 političara i drugih ličnosti bilo smijenjeno od visokog predstavnika za BiH, među kojima su bila i dva člana Predsjedništva Bosne i Hercegovine: Ante Jalavić i Dragan Čović.

Valja podsjetiti također da su i u procesu ispunjavanja kriterija za otpočinjanje pregovora o potpisivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju provedene sveobuhvatne reforme. Ove reforme su uključivale provedbu političkih i ekonomskih mjera, kao i mjera koje se odnose na demokratiju, vladavinu zakona i ljudska prava, a bile su sadržane u Mapi puta koju je Evropska unija objavila u martu 2000. godine. Političke mjere su obuhvatale usvajanje Izbornog zakona i regulisanje finansiranja izbora, formiranje Stalnog sekretarijata u Predsjedništvu BiH, usvajanje Zakona o državnoj službi, donošenje Pravila i utvrđivanje procedure za Parlamentarnu skupštinu BiH i dogovora o predsjedavanju Vijećem ministara BiH, izradu jedinstvenih pasoša, provođenje Zakona o Državnoj graničnoj službi i regulisanje finansiranja Ustavnog suda. Ekonomske mjere obuhvatale su transformaciju odnosno ukidanje Zavoda za platni promet, uspostavljanje

²⁹ Glavne promjene Zakona o Vijeću ministara BiH odnose se na kvorum, da se sjednica može održati kad je prisutna većina članova, i donošenje odluka, da se odluke mogu donijeti većinom prisutnih članova koji glasaju, kao i da takva prosta većina treba uključivati samo po jednog predstavnika svakog konstitutivnog naroda, a ne dva, kao do tada. Izmjene se odnose i na pitanje kvoruma Predstavničkog doma Parlamenta BiH i entitetsko glasanje, gdje Ustav propisuje da većina glasova za odlučivanje podrazumijeva najmanje i jednu trećinu glasova predstavnika izabranih s teritorija obaju entiteta, a postojeći poslovници to tumače kao jednu trećinu izabranih zastupnika iz svakog entiteta.

Državnog trezora, ukidanje trgovinskih barijera između entiteta, uspostavljanje jedinstvenog bh. Instituta za standarde, mjeriteljstvo i intelektualno vlasništvo i Instituta za akreditaciju, donošenje Zakona o zaštiti potrošača i Zakona o konkurenciji, donošenje Zakona o direktnim stranim ulaganjima i restituciji. Demokratija, vladavina zakona i ljudska prava obuhvatili su donošenje imovinskog zakona, poboljšanje uslova za održiv povratak, uspostavljanje institucija za ljudska prava –ombudsmani, donošenje Zakona o sudskoj i tužilačkoj funkciji u Federaciji BiH i Zakona o sudu i sudskoj službi Republike Srpske i uspostavljanje Javnog RTV-servisa. Nakon što je Mapa puta suštinski ispunjena,³⁰ započeo je rad na studiji izvodljivosti radi otvaranja pregovora o zaključivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju. Studija je identificirala 16 prioriternih reformi, što je u praksi značilo usvajanje **41 novog zakona i uspostavljanje 27 novih institucija.**³¹

4. Zaključno stajalište

Prisustvo i angažovanje predstavnika međunarodne zajednice i Evropske unije, ispoljeno kroz djelovanje visokog predstavnika za Bosnu i Hercegovinu, imalo je važan utjecaj ne samo u implementaciji Dejtonskog mirovnog sporazuma i procesu **učvršćivanja mira u Bosni i Hercegovini u proteklih 25 godina nego i u provedbi reformi i izgradnji institucija države Bosne i Hercegovine.**

U prvim godinama provedbe Dejtonskog mirovnog sporazuma, odlukama i zakonima koje su nametnuli visoki predstavnici za Bosnu i Hercegovinu temeljem bonskih ovlasti, uspostavljeni su bitni elementi bosanske državnosti. Uspostavljene su državne institucije poput Državne granične službe, Državne agencije za istrage i zaštitu, Ministarstva odbrane Bosne i Hercegovine i Obavještajno-sigurnosne agencije. Bosna i Hercegovina je dobila državne simbole: zastavu, jedinstvenu valutu, kao i zajedničke registarske tablice. Ustavi entiteta su usklađeni sa Ustavom Bosne i Hercegovine. Osnovan je Sud Bosne i Hercegovine.

³⁰ Otvorena su bila pitanja o usvajanju Zakona o javnom RTV-sistemu i RTV-servisu.

³¹ Analiza razvoja principa uslovljenosti EU, Direkcija za evropske integracije BiH, mart 2010.

Korištenje bonskih ovlasti je fluktuiralo tokom vremena i u različitim oblastima. Primjena bonskih ovlasti dosegla je svoj vrhunac 2002. godine i 2004. godine s gotovo 160 nametnutih odluka na godišnjem nivou. U ovom vremenskom periodu su, pod utjecajem međunarodne zajednice, kroz instituciju visokog predstavnika, provedene najznačajnije reforme – reforma sigurnosno-obavještajnog i odbrambenog sistema. Od 2006. godine, kada je Vijeće za implementaciju mira najavilo zatvaranje Ureda visokog predstavnika u BiH, primjena bonskih ovlasti i nametanje odluka su radikalno smanjeni. Smanjenje artikulacije djelovanja međunarodne zajednice u procesu izgradnje demokratskih institucija i usvajanja evropskih standarda imalo je za posljedicu usporavanje procesa provedbe unutrašnjih reformi u Bosni i Hercegovini. To se odrazilo i na zastoj u procesu ispunjavanja kriterija za članstvo u Evropskoj uniji i NATO-savezu. Bosna i Hercegovina je ostala jedina država sa prostora zapadnog Balkana bez kandidatskog statusa za članstvo u EU. Sve druge države su ili u procesu pripreme za otvaranje pregovora za članstvo ili imaju otvorene pregovore sa Evropskom unijom. Izdvaja se Hrvatska koja je od 2013. godine punopravna članica Evropske unije. Uz Srbiju, Bosna i Hercegovina je također jedina država sa prostora zapadnog Balkana koja nije članica NATO-saveza.

Skoro sve inicijative za izgradnju i jačanje državnih struktura u Bosni i Hercegovini pokrenute su „eksterno” odnosno od međunarodnih aktera, a ne „iznutra” kao rezultat konsenzusa (etno)političkih elita unutar Bosne i Hercegovine. Proces integracije BiH u Evropsku uniju je slijedio dinamiku utjecaja međunarodne zajednice i Evropske unije u Bosni i Hercegovini.

Složenost izgradnje političkog konsenzusa o bitnim pitanjima koja određuju stabilan politički razvitak i evropsku budućnost BiH uslovljava dalje aktivno sudjelovanje međunarodne zajednice. Ubrzanje procesa integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju i provođenje reformi doprinijet će prevazilaženju unutrašnjih proturječnosti prisutnih u pogledu podijeljenosti države i društva u etničkom, političkom i ekonomskom pogledu. Provedene reforme u postdejtonskom političkom razvitku Bosne i Hercegovine pokazuju da je proces evropskih integracija sâm po sebi generirao pozitivne društvene promjene.

Bosni i Hercegovini predstoji ispunjavanje kriterija iz 14 prioriteta Mišljenja Evropske komisije. Mjere koje Bosna i Hercegovina treba provesti u oblasti demokratije (funkcionalnosti), vladavine prava, temeljnih prava i reforme javne uprave predstavljaju uslov za dobijanje preporuke za otvaranje pristupnih pregovora za članstvo u Evropskoj uniji. U ovom procesu uloga međunarodne zajednice i Evropske unije javlja se kao poseban oblik

međunarodne intervencije unutar geopolitičkog okvira za izgradnju i učvršćivanje mira na osnovu Dejtonskog mirovnog sporazuma. Specijalni predstavnik Evropske unije nužno mora pružiti političku i tehničku pomoć Bosni i Hercegovini da do kraja 2021. godine dobije preporuku za otvaranje pristupnih pregovora o članstvu u Evropskoj uniji.

5. Literatura

1. Calic, M. J. (2002): „Stabilisierungspolitik in Bosnien und Herzegowina“, Stiftung Wissenschaft und Politik, Berlin.
2. Calic, M. J. (2002): „Südosteuropa. Vom Sukzessionskrieg zur Stabilität“, Südosteuropa.
3. Dedić, H. (2008): „Die Integration von Bosnien und Herzegowina in die Europäische Union“, Südosteuropa Mitteilungen, 05-06/2008, 48. Jahrgang.
4. Dedić, H. (2015): „Bosna i Hercegovina i Evropska unija – pretpostavke i dosezi integracije“, Bosanska riječ, Tuzla.
5. Ibrahimagić, O. (2001), „Dejton = Bosna u Evropi: Pravna suština Dejtona“, VKBI, Sarajevo.
6. Marko, J. (2000): „Fünf Jahre Verfassungsgerichtsbarkeit in Bosnien und Herzegowina: Eine erste Bilanz“, Verlag Österreich, Wien.
7. Matthew T. Parish (2007): „The Demise of the Dayton Protectorate“, in Journal of Intervention and Statebuilding, Vol. 1, supplement special, 1er decembre 2007.
8. Pejanović, M (2005): „Politički razvitak Bosne i Hercegovine u postdejtonskom periodu“, Šahinpašić, Sarajevo.
9. Pejanović, M. (2013): „Ogledi o državnosti i političkom razvoju BiH“, treće, dopunjeno izdanje, Šahinpašić, Sarajevo.
10. Pejanović, M. (2010): „Protivrječnosti odlučivanja u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine: problem uspostave konsenzusa unutar parlamentarne većine“, Zbornik radova „Bosna i Hercegovina petnaest godina nakon Dayton“, Fakultet političkih nauka, Sarajevo.
11. Ramel, S. (2008): „Međunarodne sile, gradnja, države i nacije u BiH“, *Od nekolonijalne međunarodne zajednice do post-hegemonne Europe?*, Status br. 13 jesen/zima 2008.
12. „Službeni glasnik Bosne i Hercegovine“, broj: 25/09.
13. „Službeni list Evropske unije“, broj: C 15 E/72 (DE) od 21. 1. 2010. godine, P6_TA(2008)0522.
14. Ustav Bosne i Hercegovine.
15. Watkins, A., Gligorijević, S. (2007): „Die NATO und der Balkan – Plaedoyer für mehr Integration“, NATO Brief.